

IPOSTAZE SEMIOTICE ALE EXPLICAȚIEI DISPOZIȚIONALE

TEODOR DIMA

1. În cadrul preocupărilor noastre predilecte pentru explicația științifică¹, noi am abordat și explicația dispozițională² cu scopul de a interveni în discuția privitoare la modul în care unele tipuri specifice de explicații sunt adaptabile, ca structură, la modelele propuse de Hempel și Oppenheim³. Acum, ne propunem să abordăm acest tip de explicație cu ajutorul unei *strategii semiotice* care să ne deschidă orizontul unei epistemologii cu și fără subiect cunoscător.

Ideea abordării unor categorii logice, filosofice sau științifice din tripla perspectivă a semioticii a avut-o Petre Botezatu⁴; el a constatat că, înainte de promovarea punctului de vedere semiotic, elaborarea teoriilor științifice se desfășura în mod spontan, după intuițiile autorului și exigențele sale subiective în materie de știință. Asemenea construcții teoretice, deși sunt dotate cu aspecte valoroase, conțin totuși vicii de logică, mai mult sau mai puțin ascunse. De exemplu, geometria lui Euclid, pe de o parte, conține propoziții de care nu este nevoie pentru construcție, iar, pe de altă parte, nu include toate elementele necesare unei demonstrații fără cusur. Abia în secolul al XX-lea, cu ajutorul semioticii au fost înlăturate neajunsurile și s-au construit noi forme de geometrie.

Astăzi, constata Petre Botezatu în 1980, nu se mai poate elabora o teorie științifică fără satisfacerea unor exigențe metalogice sau metaștiințifice: se controlează în prealabil toate materialele ce vor fi folosite, toate mecanismele de asamblare a acestora. Semiotica asigură *abordarea multilaterală* a temei de investigat astfel încât sunt epuizate aspectele fundamentale ale temei, cu ajutorul celor trei părți constitutive ale semioticii: *sintaxa*, *semantica* și *pragmatica*.

Sintaxa examinează modalitatea de asociere a semnelor în construcția unei teorii, precum și coerența internă a construcției care rezultă. *Semantica* studiază relațiile semnelor cu obiectele la care se referă, cu alte cuvinte, corespondența teoriei construite cu realitatea pe care o reprezintă. *Pragmatica* se preocupă de

¹ Vezi Teodor Dima, *Explicație și înțelegere*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980; vol. II, Iași, Editura Graphix, 1994.

² *Idem*, *Tipuri de explicație științifică: explicația dispozițională și explicația genetică*, în Mircea Flonta (coord.), *Epistemologia și analiza logică a limbajului științei*, București, Editura Politică, 1975, pp. 153–174.

³ C.G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation*, New York and London, The Free Press, Collier-Macmillan Ltd., 1965.

⁴ Petre Botezatu, *Semiotica, strategie optimă a construcției științifice*, în *Idem*, *Interpretări logico-filosofice*, Iași, Editura Junimea, 1982, pp. 42–53.

relațiile dintre semne și subiecții care le folosesc, de atitudinile acestora față de construcția teoretică însușită în practică⁵. Referindu-se la Immanuel Kant, Petre Botezatu a constatat că acesta a dezvăluit *triplul aspect al cauzalității*, ceea ce corespunde celor trei forme de existență pe care le disting *sintaxa*, *semantica* și *pragmatica*⁶. Apar astfel în sistemul kantian *cauzalitatea transcendentă* (numită „cauzalitate inteligibilă”), *cauzalitatea imanentă* (numită „cauzalitate empirică”) și *cauzalitatea transcendentală*, cauzalitatea – categorie, formă *a priori*.

În general vorbind, *transcendentalul* este o creație specific kantiană, un domeniu aproape autonom, în măsura în care procesul de cunoaștere este posibil *a priori*. Dar dacă ar rămâne abstracte, categoriile transcendente, printre care și cauzalitatea, s-ar combina între ele din punct de vedere logic, fără a fi fecunde, din punct de vedere gnoseologic. Li se atribuie o existență pur logică, în afara spațiului și timpului, comenta Botezatu⁷, fiind condiții ale cunoașterii în experiență. Există deci în planul de idealitate al zonei transcendente un *concept al cauzalității ca formă pură, detașată de spațiu și timp*.

La Kant, formele pure ale intelectului sunt definite prin corespondența lor cu funcțiile logice universale ale gândirii, iar categoria cauzalității corespunde *judecății ipotetice* clasice: *dacă P, atunci Q*. Din perspectivă transcendentală, raportul cauzal se reduce la relația necesară dintre principiu și consecință, sau dintre implicant și implicat. Acest raport nu conține nici o referire la spațiu, timp și substanță. „În ceea ce privește conceptul de cauză, eu nu aș găsi în categoria pură nimic mai mult decât că este ceva din care se poate conchide existența unui altceva și nu numai că nu ar putea să se distingă între ele cauza și efectul ei, fiindcă această posibilitate de deducție cere îndată condiții despre care nu știu nimic, conceptul nu ar avea nici o determinare care să indice cum se aplică la un obiect oarecare”⁸.

Întrebarea la care încercăm acum să răspundem se referă la posibilitatea construcției transcendente a unei *structuri sintactice* a explicației științifice, care să aparțină logicii cercetării științifice. După părerea noastră, răspunsul trebuie să evedențieze un *fundament* pe care trebuie să se sprijine *ceea ce urmează a fi explicat* și un *demers inferențial* care să asigure corectitudinea trecerii de la fundament (*explanans*) la teză (*explanandum*). În acest sens s-a exprimat Carl Gustav Hempel în studiul „The Function of General Laws History”, publicat în *Journal of Philosophy* în 1942. Concepția lui a fost amplu discutată, deși, mai înainte, în 1935, Karl Popper se referise la structura logică a explicației științifice, plecând de la un exemplu concret⁹, care avea în vedere explicația cauzală, adică o explicație a *cauzalității imanente* sau *inteligibile*, în termeni kantieni.

A explica un eveniment în mod cauzal înseamnă a deduce un enunț, care îl descrie din *legi universale* și din anumite anunțuri singulare despre *condițiile inițiale* în care a avut loc evenimentul respectiv. Am „explicat cauzal”, exemplifica

⁵ *Ibidem*, p. 46.

⁶ *Idem*, *Determinismul kantian din perspectivă semiotică*, în volumul citat anterior, pp. 205–232.

⁷ *Ibidem*, p. 217.

⁸ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, traducere de Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, București, Editura Științifică, 1969, p. 248.

⁹ Karl R. Popper, *Logica cercetării*, trad. de Mircea Flonta, Alexandru Surdu și Erwin Tivig, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, pp. 97–99.

Popper, ruperea unui fir, dacă am stabilit că firul are o rezistență la rupere de un kg și că de el a fost atârnată o greutate de două kg. Această „explicație” conține mai multe elemente componente: mai întâi, „De câte ori un fir este solicitat de o sarcină care depășește rezistența lui la rupere, el se va rupe” – acesta este un enunț care are caracterul unei legi a naturii; în al doilea rând, enunțurile singulare (în acest exemplu, sunt două) care descriu cazul particular: „Pentru acest fir, rezistența la rupere este de un kg” și „Greutatea atârnată de acest fir a fost de două kg”.

Prin urmare, comentăm noi, din punct de vedere sintactic, în *explanans* sunt prezente două feluri de propoziții: *universale* („pentru orice x , dacă x este S , atunci x este P ” – $(x) [x (S) \rightarrow x (P)]$) și *singulare enunțiative* („acest x este S ” $\rightarrow x_1(S)$). Din conjuncția celor două feluri de propoziții rezultă propoziția singulară enunțiativă: „acest x este P ” – $x_1(P)$. Karl Popper amalgama analiza sintactică cu analiza semantică, el trecând imediat de la propoziții la obiecte și fapte: „condițiile inițiale descriu ceea ce numim, de obicei, cauza” (faptul că de un fir cu rezistența la rupere de un kg a fost atârnată o greutate de două kg a fost cauza ruperii sale). Această neglijență semantică se remediază spunând că: *Propozițiile care enunță condițiile inițiale exprimă cauza și ele, din perspectiva unei logici a științei, intră în explanans-ul din care rezultă propoziția-explanandum*.

Pentru ca trecerea de la *explanans* la *explanandum* să fie întemeiată, trebuie să se admită în mod tacit un *principiu al cauzalității* care exprimă faptul că orice eveniment poate fi explicat cauzal. Din punctul de vedere al sintaxei logice, acest principiu poate fi exprimat tautologic sau analitic, fără referire la realitate, ca *formă pură, detașată de spațiu și timp*, așa cum se exprima Immanuel Kant. Arătăm mai sus că, pentru el, formele pure ale intelectului sunt definite prin corespondența lor cu funcțiile logice universale ale gândirii (rațiunii), iar categoria cauzalității corespunde *propoziției ipotetice clasice*: Dacă S , atunci P , în cazul temei noastre: *dacă explanans, atunci explanandum*. Este suficient sau/și necesar un antecedent pentru ca să rezulte necesar sau/și suficient un secvent.

Cu alte cuvinte, dacă apare posibilitatea logică a existenței de propoziții universale și propoziții enunțiative singulare care formează un *explanans*, atunci în mod necesar sau/și suficient rezultă un enunț – *explanandum*.

Fiind preocupat de precisa demarcație dintre metafizic și științific, Popper a considerat că nici nu va susține, nici nu va respinge „principiul cauzalității”, dar îl va accepta ca fiind o *regulă metodologică simplă*, în domeniul științei, anume regula de a nu înceta căutarea legilor dintr-un sistem teoretic unitar și de a nu abandona încercările de a explica în mod cauzal orice eveniment care poate să fie descris¹⁰. Astfel, Popper trecea de la sintaxă la semantică în analiza explicației științifice.

2. În același mod, al amalgamării elementelor de sintaxă și semantică, a reluat tema explicației științifice Carl Gustav Hempel¹¹. Teoria sa a devenit cunoscută sub denumirea: „Modelul explicației prin legi de acoperire”, inventată de un critic al lui Hempel, William Dray¹². În lucrările noastre, noi am folosit denumirea de *explicație prin subsumare la legi*. Într-un număr de publicații ulterioare, Hempel a

¹⁰ *Ibidem*, pp. 98–99.

¹¹ C.G. Hempel, „The Function of General Laws in History”, în *Journal of Philosophy*, 1942.

¹² W.H. Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford University Press, 1957, p. 1.

dezvoltat, a clarificat și a modificat opiniile sale originare. Dintre clarificările sale, importantă este trecerea de la rolul generalizărilor nomologice la rolul enunțurilor care exprimă evenimente sau stări de lucruri astfel încât enunțul despre ceea ce este explicat să rezulte în mod logic.

Acest moment al analizei lui Hempel corespunde trecerii la *dimensiunea semantică* a investigației semiotice. Prin *interpretare* într-un anumit domeniu de cercetat se construiește un *model*¹³. Exemplul de interpretare semantică, devenit faimos, este unul în care *explanandum*-ul este un eveniment, iar *explanans*-ul constă din evenimente și stări antecedente. Cu alte cuvinte, intervenția timpului și spațiului în explicație conduce intervenția noastră la semantică. Petre Botezatu constatare la Kant același demers. *Cauzalitatea transcendentă*, schemă formală a cauzalității, redusă la ideea de *relație logică dintre entități* (la Hempel, dintre *explanans*, format din propoziții universale și propoziții singulare enunțiative) și *explanandum* (propoziția care se referă la ceea ce trebuie explicat), este interpretată semantic în universul fenomenelor, construindu-se aici modelul *cauzalității empirice*. Din punct de vedere semantic, entitățile transcendente primesc interpretarea de fenomene, iar relația necesară din logică primește semnificația de relație cauzală care se desfășoară în timp. În acest fel, relația cauzală este generată prin particularizare din relația generală de legitate, de legătură necesară. Prin urmare, raportul de cauzalitate, pentru a se putea constitui, necesită componenta timpului real, a succesiunii în timp.

Hempel, în 1942, a construit un *model* semantic al explicației științifice, redat pe scurt astfel: Fie *E* un eveniment despre care se știe că a avut loc într-o anumită împrejurare și care are nevoie de o explicație. De ce s-a întâmplat *E*? Pentru a răspunde la întrebare, trebuie cunoscute împrejurările și condițiile în care s-a produs *E*. Ceea ce înseamnă că trebuie să se efectueze cercetări, încât elaborarea unei explicații declanșează un proces cognitiv mai mult sau mai puțin complex, în funcție de întâmplarea solicitantă de cunoaștere și înțelegere. Pe măsură ce se produce descifrarea condițiilor în care s-a produs evenimentul de explicat sunt formulate enunțuri care descriu condițiile respective, numite *antecedente*, sugerându-se astfel prezența timpului. Să notăm cu C_1, C_2, \dots, C_n *enunțurile despre condițiile antecedente*; de asemenea, condițiile antecedente trebuie subsumate unor relații necesare redată cu ajutorul unor *enunțuri generale* sau *legi*, L_1, L_2, \dots, L_r . Și aceste enunțuri trebuie construite în așa fel încât să fie cât mai adecvate pentru subordonarea evenimentelor care au declanșat procesul explicării. Aceste două feluri de enunțuri formează *explanans*-ul din care rezultă *E*¹⁴.

Să redăm această construcție semantică, folosind cuvintele lui Hempel din studiul publicat în 1942 și reluat în volumul dedicat aproape în întregime explicației științifice:

„The explanation of the occurrence of an event of some scientific kind *E* at a certain place time consists, as it is usually expressed, in indicating the causes or determining factors of *E*. Now the assertion that a set of events – say, of the kinds

¹³ Cf. Petre Botezatu, *op. cit.*, p. 222.

¹⁴ Carl G. Hempel, *The Function of General Laws in History*, în Idem, *Aspects of Scientific Explanation. And Other Essays in the Philosophy of Science*, New York, The Free Press, London, Collier-Macmillan Limited, 1965, Sect. 2.1.

C_1, C_2, \dots, C_n - have caused the event to be explained, amounts to the statement that, according to certain general laws, a set of events of the kinds mentioned is regularly accompanied by an event of kind E . Thus, the scientific explanation of the event in question consists of

(1) a set of statements asserting the occurrence of certain events C_1, \dots, C_n at certain and places,

(2) a set of universal hypotheses, such that

(a) the statements of both groups are reasonably well confirmed by empirical evidence,

(b) from the two groups of statements the sentence asserting the occurrence of event E can be logically deduced.

In a physical explanation, group (1) would describe the initial and boundary condition for the occurrence of the final event; generally, we shall say that group (1) states the *determining conditions* for the event to be explained, while group (2) contains the general laws on which the explanation is based; they imply the statement that whenever events of the kind described in the first group occur, an event of the kind to be explained will take place”.

Exemplul dat de Hempel conține un *explanandum E* format dintr-un enunț care se referă la un eveniment și un *explanans* format din enunțuri referitoare la evenimente și stări antecedente. Astfel, în E trebuie să se enunțe de ce s-a spart radiatorul mașinii mele în timpul nopții. Rezervorul era umplut până la refuz cu apă; capacul era puternic strâns; nu a fost adăugată nici o picătură de antigel lichid; mașina a fost parcată în curte; temperatura în timpul nopții a scăzut în mod neașteptat de mult sub zero. Acestea au fost evenimentele antecedente, exprimate în *explanans* cu ajutorul unor enunțuri C_1, C_2, \dots, C_n , în combinație cu legile fizicii, în special cu legea care exprimă legătura cauzală dintre scăderea sub zero a temperaturii și creșterea volumului apei prin înghețare.

Câțiva ani mai târziu¹⁵, Hempel a publicat și o structură logică a modelului numit de el *deductiv-nomologic*:

C_1, C_2, \dots, C_k Statements of antecedent condition	}	<i>explanans</i>
L_1, L_2, \dots, L_r General Laws		
E Description of the empirical phenomenon to be explained ¹⁶	}	<i>explanandum</i>

3. Georg Henrik von Wright a lansat întrebarea „dacă modelul lui Hempel se aplică numai la obiecte ale explicației care sunt evenimente”¹⁷. De exemplu, s-a afirmat uneori că unele comportări sau manifestări ale obiectelor trebuie să fie explicate cu ajutorul *proprietăților dispoziționale*, caracteristice acestor obiecte. Aici

¹⁵ C.G. Hempel, *Studies in the Logic of Explanation*, în *Philosophy of Science*, vol. 15, 1948, pp. 135–175, reluat în *idem, op. cit.*, pp. 245–290.

¹⁶ *Ibidem*, p. 249.

¹⁷ G.H. von Wright, *Explicație și înțelegere*, trad. de Mihai D. Vasile, București, Editura Humanitas, p. 34.

s-ar încadra mai ales comportamentul oamenilor, explicabil cu ajutorul caracterului, convingerilor, scopurilor și al altor factori dispoziționali¹⁸. Termenul provine din psihologie și el a fost extrapolat lumii fizice deoarece membrii Cercului de la Viena, care l-au propus, au întemeiat o epistemologie empiristă, dar păstrarea acestui termen și astăzi se datorește constatării că dispozițiile sunt aspecte obiective ale fenomenelor reale. Trăsătura lor specifică este caracterul lor *ascuns*, adică ele se actualizează, se manifestă, numai în măsura în care se produce impactul cu circumstanțele adecvate. Cu alte cuvinte, „dispozițiile sunt potențialități care nu-și ratează actualizarea”, dacă există condiții de manifestare. Simplificat: *Dispoziție & Circumstanțe = Realitate*¹⁹.

Încă din 1975, referindu-mă la explicațiile dispoziționale, arătam că intensitatea cu care se realizează dispozițiile este variabilă deoarece mediul în care are loc actualizarea poate să o înlesnească sau să o împiedice, dar important este că dispozițiile depind de *structura internă* a obiectelor și de *structura genetică* a ființelor. De exemplu, sticla este casabilă pentru că o anumită structură specifică internă îi determină această dispoziție care se manifestă atunci când este lovită cu o anumită intensitate; cineva poate să devină un mare tenor pentru că o anumită structură internă – corzile vocale, urechea muzicală – se actualizează printr-o pregătire adecvată. Prin urmare, structura internă este o *condiție necesară* a dispoziției de a se manifesta într-un anumit fel, iar impactul cu anumite împrejurări sau circumstanțe constituie *condiția suficientă a actualizării dispoziției*²⁰.

4. Cu explicația dispozițională pătrundem în partea *pragmatică* a semioticii. Pragmatica, pentru că dezvăluie atitudinea subiectului față de semnele pe care le folosește, este confruntată cu aspecte psihologice, biologice și sociologice ale cunoașterii și ale constituirii explicațiilor. „Apar relații ca *acceptare, performanță, convingere* ș.a. a căror teoretizare mobilizează factori foarte diferiți, de la individualitatea organică și psihică la comenzile sociale și morale. Se pare, astfel, că pragmatica este înecată într-un context de fenomene concrete foarte bogate, care ar împiedica-o să se înalțe la nivelul abstract al sintaxei și semanticii”²¹.

În afară de proprietățile dispoziționale, sunt *proprietăți manifeste*, acelea pe care obiectele le etalează mereu, chiar dacă nu sunt observabile. De exemplu, spune Popper, fiecare punct-material are o poziție care, cu ajutorul fizicii clasice, poate să fie calculată. Acestea au fost denumite proprietăți stocastice, reprezentate prin variabile

¹⁸ În limba română, psihologii folosesc termenul de „predispoziție”; noi rămânem la termenul impus de literatura epistemologică engleză.

¹⁹ Mario Bunge, *Possibility and Probability*, în Harper & Hooker (eds.), *Foundations of Probability Theory, Statistical Inference and Statistical Theories of Sciences*, vol. III, Boston, D. Reidel Publishing Company, 1976, pp. 17–33, trad. rom., în Mario Bunge, *Știință și filosofie*, Editura Politică, București, 1984, p. 143.

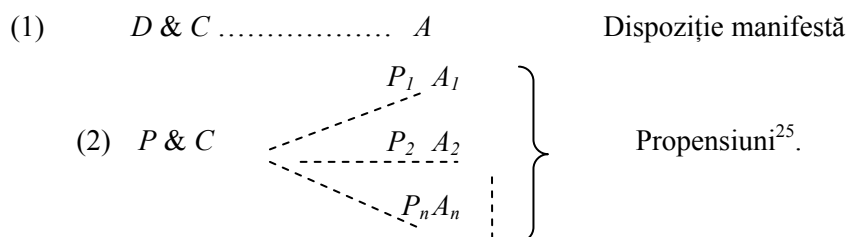
²⁰ Arătam mai sus că distincțiile dintre condiția necesară și condiția suficientă, în legătură cu manifestarea dispozițiilor, le-am publicat în 1975, în studiul citat în nota 2. În 1994, am constatat în *Explicație și înțelegere*, vol. II, că Mario Bunge a expus un punct de vedere asemănător, în 1976, în lucrarea citată de noi în nota anterioară: „... o dispoziție este o condiție care este necesară, dar nu este suficientă” (vezi trad. rom., p. 144).

²¹ Petre Botezatu, *Semiotică și negație. Orientare critică în logica modernă*, Iași, Editura Junimea, 1974, p. 100.

întâmplătoare, și care *tind să dobândească valori exacte*, în timpul abordării lor experimentale. Acestea au fost denumite de Popper *propensive*, el construind, așa cum am arătat în 1994, *propensiunea* ca fiind o noțiune fundamentală într-o teorie a probabilității²² ce rezultă din măsurarea tendinței de realizare a proprietăților respective²³.

Dacă proprietățile dispoziționale se manifestă în mod necesar într-un singur fel, atunci când sunt satisfăcute condițiile respective, proprietățile propensive, deși sunt și ele inerente obiectelor, *mediul* face alegerea, el realizează necesitatea. Cu alte cuvinte, actualizarea potențialităților dispoziționale este determinată din interior, pe când realizarea potențialităților propensive (tendențiale) este determinată din exterior. *Determinare interioară* pentru dispoziție și *determinare exterioară* pentru propensiune. Aceste diferențieri, care ne aparțin, sunt exprimate de Mario Bunge dintr-un alt punct de vedere: „În cazul dispoziției (cauzale, îi spune el – n.n.), lucrurile sunt ceea ce sunt, în cazul propensiunii (spre întâmplare, adăuga M. Bunge), lucrurile sunt orice pot ele deveni”²⁴.

Deosebirea importantă dintre cele două feluri de proprietăți poate să fie redată și grafic, notând cu *D*, dispoziția, cu *P*, propensiunea, cu *A_i* (*i* aparține șirului numerelor naturale), o proprietate reală sau manifestă, și cu *C*, circumstanțele care se cuplează cu proprietățile și creează mediul lor de manifestare. Se obțin următoarele două scheme:

Rezultă că propensiunea nu este reductibilă la dispoziție. De exemplu, aptitudinile matematice ale lui Johnny sunt o dispoziție cauzală care rezultă dintr-o împerechere întâmplătoare de gene parentale. Părinții lui, în calitatea lor de cuplu, au avut o propensiune spre întâmplare determinată să conceapă un copil cu aptitudini matematice²⁶.

Diferența dintre modelul explicației științifice construit de Hempel și considerat *standard* de majoritatea epistemologilor și structura explicațiilor dispoziționale apare cu pregnanță în domeniul *pragmaticii*. Rudolf Carnap, întemeietorul sintaxei logice, a ajuns la pragmatică atunci când a caracterizat *predicatul dispozițional*²⁷;

²² Teodor Dima, *op. cit.*, p. 81.

²³ K.R. Popper, *op. cit.*, p. 32.

²⁴ Mario Bunge, trad. rom., *op. cit.*, p. 149.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 150.

²⁷ Rudolf Carnap, „Testability and Meaning”, în *Philosophy of Science*, vol. 3 (1936) și vol. 4(1937), p. 440 și urm.; și *The Methodological Character of Theoretical Concepts*, în H. Feigl și M. Scriven (ed.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. I, Minneapolis, 1956, p. 62. Noi folosim versiunea românească a studiului lui Carnap *Meaning and Synonymy in Natural Languages*, apărut în *Philosophical Studies*, nr. 7, 1955, pp. 33–47, trad. rom. de Gheorghe Enescu și Sorin Vieru, în Rudolf Carnap, *Semnificație și necesitate*, Editura Dacia, Cluj, 1972, pp. 298–313.

el considera că orice limbaj L poate să fie caracterizat ca sistem de *dispoziții* pentru folosirea expresiilor construite cu ajutorul său. Faptul că un vorbitor X este capabil să folosească un limbaj L înseamnă că X are un anumit sistem de dispoziții interconectate pentru a se exprima cu ajutorul limbajului respectiv. Printre aceste dispoziții ale lui X , care constituie laolaltă limbajul L , există și dispoziția de atribuire a predicatului „ q ” oricărui obiect y , dacă și numai dacă y are proprietatea F , care poate să fie direct observabilă, sau definibilă în mod explicit; astfel de condiții aparțin pragmaticii.

De exemplu, noțiunile dispoziționale, precum „solubil” și „casabil”, sunt predicate care exprimă capacitatea unor obiecte de a reacționa într-un anumit fel la condiții determinate. Fie D dispoziția sticlei de a se sparge (R), atunci când este lovită cu un corp solid (C):

$$(1) \quad (x)(t)\{C(x,t) \rightarrow [D(x,t) \rightarrow R(x)]\},$$

„Pentru orice x , la timpul t , dacă x este lovit cu un corp solid, dacă x este casabil, atunci el se sparge la timpul t ”.

Discursul lui Carnap se afla în domeniul *pragmaticii*, ceea ce era cu claritate accentuat în *Meaning and Necessity*, unde arăta că cercetarea pragmatică a limbilor naturale este de cea mai mare importanță pentru înțelegerea comportamentului indivizilor, a caracterului și a evoluției unor culturi întregi. În plus, el sugera că studiul pragmaticii se poate dovedi util și pentru logician. Dacă acesta dorește să găsească o formă eficientă pentru un sistem lingvistic ce urmează să fie folosit, de pildă, într-o ramură a științei empirice, el ar putea să găsească sugestii rodnice studiind dezvoltarea naturală a limbajului oamenilor de știință și chiar a limbajului cotidian.

Caracterizarea și exprimarea logică a proprietăților dispoziționale sunt modalități reglate și ușor de realizat la nivel semantic; probleme apar la nivel pragmatic, unde trebuie să se stabilească dacă un obiect sau o persoană X are dispoziția D , la un moment dat t . Carnap a propus două metode. Prima metodă a fost numită *behavioristă*: ea constă în producerea condiției C și în determinarea ulterioară a faptului dacă răspunsul R apare sau nu. Cu alte cuvinte, simplificăm noi, se toarnă o linguriță de zahăr într-un recipient plin cu apă (C) și se constată dacă el se dizolvă (R). Sunt însă dispoziții a căror determinare este dificilă, sau se realizează cu pierderi mari; în plus, această metodă carnapiană este analitică sau tautologică: de ce se dizolvă în apă această cantitate de zahăr?, pentru că zahărul este solubil în apă; sau, zahărul se dizolvă, pentru că se dizolvă!

A doua modalitate, numită de Carnap *metoda analizei structurale*, constă în cercetarea amănunțită a stării în care se află X , în momentul t , astfel încât să se poată raționa, pe baza descrierii stării și a unor enunțuri nomologice corespunzătoare, asupra reacțiilor lui X , în condiții determinate. Dacă, în condițiile C , X dă răspunsul R , atunci X are dispoziția D .

Procedeele propuse de Carnap nu pot fi numite explicații dispoziționale, după părerea noastră ele sunt determinări de proprietăți dispoziționale, cu ajutorul cărora pot fi explicate evenimente care au avut loc sau pot fi prevăzute evenimente care s-ar putea să aibă loc. Cu ajutorul *etiologiei*²⁸, pe care eu am structurat-o în anul

²⁸ Teodor Dima, *Prolegomene la o etiologică inductivă*, în „Forum”, nr. 3/1973, pp. 84–92.

1973, cu scopul exprimării teoretice a descoperirilor științifice de condiții suficiente și/sau necesare, se pot construi astfel de explicații dispoziționale²⁹. De exemplu, exprimarea netautologică a descoperirii unei proprietăți dispoziționale cu ajutorul limbajului utilizat în *etiologică* este următoarea: „Este imposibil ca un obiect *X* să nu fie casabil și să se spargă în condițiile *C*”. Adică, dispoziția *D* („casabil”) este o condiție necesară pentru ca *X* să se spargă în condițiile *C*.

5. După aceste precizări, reluăm preocupările noastre în legătură cu *explicația dispozițională*. Wolfgang Stegmüller³⁰ considera că prima referire la explicațiile dispoziționale a făcut-o Gilbert Ryle, reprezentant al Școlii de la Oxford, în lucrarea *The Concept of Mind*, publicată în 1949. El a argumentat că anumite stări ale minții pot fi considerate din perspectivă dispozițională. A opina, de exemplu, nu înseamnă doar a formula anumite gânduri, în mod conștient, ci înseamnă să spui și să faci anumite lucruri în funcție de circumstanțe. După Ryle, diferența dintre explicațiile cauzale și explicațiile dispoziționale constă în formularea unor enunțuri diferite. De exemplu, dacă spunem că un geam s-a spart pentru că a fost lovit de o piatră, atunci dăm o explicație cauzală obișnuită; dacă spunem că el s-a spart pentru că este *casabil*, atunci dăm o explicație dispozițională. Cu alte cuvinte, spuneam noi în 1975, în timp ce printr-o explicație cauzală propriu-zisă exprimăm *una dintre cauzele posibile sau condiția suficientă* pentru producerea unui fenomen, printr-o explicație dispozițională, exprimăm *condiția necesară*, sau acea condiție fără de care un anumit fenomen nu se poate produce.

O caracteristică importantă a explicațiilor dispoziționale a fost enunțată încă de Ryle: ele au în vedere obiecte individuale și nu clase de obiecte; acest aspect iese cu pregnanță în evidență la nivel pragmatic, ceea ce întâlnim în cadrul epistemologiilor pragmatiste, unde explicațiile dispoziționale sunt structurate după modelul explicațiilor cauzale. Ne referim la pragmatismul reconstruit în ultimele două-trei decenii (1980-2010) și vom folosi ca exemplu una dintre lucrările publicate de Susan Haack³¹. Aceasta pleacă de la caracterizarea făcută convingerilor de către Price ca fiind „multi-form dispositions”, complexes of dispositions to verbal and non-verbal behaviour: to assert to or to assert certain sentences in, as Price nearly puts it, unstudied speech, to behave in these or those ways, to feel shock or surprise if such-and-such happens ... etc.³²

Spre deosebire de Ryle, care accepta explicații dispoziționale doar pentru obiecte individuale, Susan Haack este preocupată să soluționeze *ambivalența* pe care o simte în ceea ce privește atribuirea de convingeri animalelor, pe de o parte,

²⁹ Pentru alte comentarii asupra concepției lui Rudolf Carnap, poate fi consultat articolul nostru citat la nota 2, mai sus, pp. 157–158.

³⁰ Wolfgang Stegmüller, *Probleme und Resultate der Wissenschaftstheorie und Analytische Philosophie*, Band I *Wissenschaftliche Erklärung and Begründung*, Studienausgabe, Teil 1: *Das ABC der modern Logik und Semantik. Der Begriff der Erklärung und seine Spielarten*, Springer – Verlag Berlin. Heidelberg. New York, 1969, pp. 72–152.

³¹ Susan Haack, *Evidence and Inquiry. A Pragmatist Reconstruction of Epistemology*, second expanded edition, Prometheus Books, New York, 2009, trad. rom. De Cătălina-Daniela Răducu, studiu introd., Acad. Teodor Dima.

³² Price, *Belief*, London: Allen and Unwin, 1969, *apud* Susan Haack, *op. cit.*, p. 230.

și calculatoarelor, pe de alta; ambivalența constă în faptul că, în fiecare caz, o parte din trăsăturile dispoziționale multi-forme sunt prezente, ceea ce înseamnă că acestea se aseamănă cu convingerile, dar nu sunt convingeri în sensul deplin al cuvântului; însă, din punctul de vedere al pragmaticii, susținem noi, asemănarea aceasta poate să sugereze o cale plauzibilă de abordare a gradelor de intensitate a convingerilor cu ajutorul gradelor de intensitate a dispozițiilor relevante.

Noi susținem că, *din punct de vedere pragmatic*, explicațiile dispoziționale devin explicații cauzale, ceea ce, printr-un exemplu, admite și Susan Haack: Dacă, din perspectivă semantică, se construiește o explicație dispozițională în care *explanandum* exprimă faptul că „sticla s-a spart” pentru că „structura sa internă o făcea fragilă” (*explanans*), din perspectivă pragmatică, „sticla s-a spart”, pentru că „el a scăpat-o jos”; cu alte cuvinte, în primul caz, referirea este la o condiție necesară, permanentă, în al doilea caz, referirea este la o condiție suficientă, la una din cauzele posibile. Din perspectiva unei epistemologii cu subiect cunoscător, Susan Haack se exprimă asemănător: „A person’s disposition to such-and-such patterns of verbal and other behaviour is something to do with the state of his brain (as brittleness is with the microstructural configuration of the glass) – something in other words, to do with the contents of the black box...”³³. „Dispoziția unei persoane spre anumite tipare de comportament verbal sau de altă natură este ceva ce ține de starea creierului său (întocmai cum fragilitatea ține de configurația micro-structurală a sticlei) – ceva, altfel spus, ce ține de conținutul cutiei negre”.

Pe scurt, se poate construi un *model formal al explicației dispoziționale* în care cele trei dimensiuni semiotice să fie înglobate. Fie *a* un obiect; să se explice de ce *a* se comportă în felul *R*. Explicația poate să utilizeze enunțuri singulare cu privire la situația *C* în care s-a aflat *a* și cu privire la însușirea dispozițională *D*; urmează enunțul general cu privire la condiția necesară *D* care determină reacția *R*, în anumite condiții *C*:

A_1 :	<i>a</i> s-a aflat în situația <i>C</i>
A_2 :	<i>a</i> are însușirea <i>D</i>
L :	Orice <i>x</i> care posedă <i>D</i> se comportă, într-o situație <i>C</i> , în felul <i>R</i>
E :	<i>a</i> s-a comportat în felul <i>R</i>

Structura schematică exprimă *aspectul sintactic*, referirea la obiecte și proprietăți oferă *răspunsuri semantice*, iar conținutul enunțurilor A_1 și A_2 produce supoziții cu privire la existența observatorului sau a agentului, de unde apare includerea *dimensiunii pragmatice*.

În concluzie, noi considerăm că apelul epistemologic la dimensiunile semiotice poate să ducă la împăcare: au dreptate și cei care concep o epistemologie fără subiect cunoscător (dacă rămân în cadre sintactice și semantice ale construcțiilor teoretice) și cei care adaugă și subiectul cunoscător (dacă vor să exprime procesul concret de formare a convingerilor științifice).

³³ Susan Haack, *op. cit.*, p. 231.